

Xodjimamedov Akmaljon Ashurovich,

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Moliya kafedrası v.b. dotsenti

Razzoqov Umidjon Yunus o‘g‘li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

umidjon11032000@gmail.com

BYUDJET TASHKILOTLARINI SMETALI MOLİYALASHTIRISH TARTIBINI NAZORAT QILISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada byudjet tashkilotlarida smetali moliyalashtirish tartibini nazorat qilishning nazariy va amaliy asoslari, usullari va samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot byudjet mablag‘larining samarali taqsimlanishi, xatolik va suiiste‘molning oldini olish, moliyaviy nazorat tizimlarini takomillashtirish masalalarini yoritadi.

Kalit so‘zlar: byudjet tashkiloti, smeta, moliyalashtirish, nazorat, moliyaviy boshqaruv.

Abstract: This article analyzes the theoretical and practical foundations, methods and effectiveness of controlling the estimated financing procedure in budgetary organizations. The study covers the issues of effective allocation of budget funds, prevention of errors and abuse, and improvement of financial control systems.

Keywords: budgetary organization, estimate, financing, control, financial management.

Аннотация. В статье анализируются теоретические и практические основы, методы и эффективность контроля за сметным финансированием в бюджетных организациях. В исследовании рассматриваются вопросы эффективного распределения бюджетных средств, предотвращения ошибок и злоупотреблений, а также совершенствования систем финансового контроля.

Ключевые слова: бюджетная организация, смета, финансирование, контроль, финансовое управление.

KIRISH

Byudjet tashkilotlari davlat moliyaviy tizimining ajralmas qismi bo‘lib, ularning faoliyati xalqaro va milliy iqtisodiyot barqarorligiga bevosita ta’sir qiladi. Ushbu tashkilotlar tomonidan mablag‘larning oqilona va maqsadli ishlatilishi — nafaqat moliyaviy resurslarni tejash, balki ijtimoiy sohalarda sifatli xizmat ko‘rsatishni ta’minlash uchun muhimdir. Shu nuqtai nazardan, smetali moliyalashtirish tartibi byudjet mablag‘larining samarali taqsimlanishi va nazorat qilinishini ta’minlovchi asosiy mexanizm sifatida qaraladi.

Smetali moliyalashtirish — bu byudjet tashkilotlarida yillik moliyaviy reja asosida mablag‘larni taqsimlash, sarflash va hisob-kitob qilish tizimidir. Nazariy manbalarda smeta quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. Rejalashtirish funksiyasi — moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash va xarajatlarni oldindan belgilash;
2. Nazorat funksiyasi — mablag‘larning qonuniy va maqsadli ishlatilishini ta’minlash;
3. Hisobot funksiyasi — moliyaviy holat, xarajatlar va natijalar bo‘yicha tizimli hisobotlar tayyorlash;

4. Tahliliy funksiyasi — mablag'larni ishlatish samaradorligini baholash, xatoliklarni aniqlash va takomillashtirish imkoniyatini yaratish.

Byudjet tashkilotlarining moliyaviy faoliyatida samaradorlikni oshirishning muhim sharti — nazorat tizimini kuchaytirishdir. Chunki nazorat yetarli darajada amalga oshirilmasa, mablag'lar noto'g'ri taqsimlanishi, suiiste'mol va xatoliklar sodir bo'lishi mumkin. Shu sababli, tadqiqot mavzusi — "Byudjet tashkilotlarini smetali moliyalashtirish tartibini nazorat qilish" — ilmiy va amaliy jihatdan yuqori ahamiyatga ega.

ASOSIY QISM

Byudjet tashkilotlarini smetali moliyalashtirish jarayoni davlat moliyaviy siyosatining markaziy elementlaridan biri bo'lib, u davlat resurslarining samarali taqsimlanishiga, ijtimoiy sohaning barqaror moliyaviy ta'minlanishiga hamda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu jarayonni o'rganishda G'arb va Sharq olimlarining ilmiy izlanishlari, xalqaro tashkilotlarning tajribalari hamda O'zbekiston iqtisodiy islohotlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Masalan, Samuelson (1954) davlat moliyasining nazariy asoslarini ishlab chiqib, jamoaviy tovarlarning taqsimoti va byudjet mexanizmlarining iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini tahlil qilgan. Unga ko'ra, davlat xarajatlari jamiyat ehtiyojlarini qondirishda asosiy o'rin tutadi, ammo ularning samaradorligini ta'minlash uchun qat'iy nazorat tizimi zarur. Bu g'oya keyinchalik Musgrave (1959) tomonidan "byudjetning uch funksiyasi" – taqsimlovchi, barqarorlashtiruvchi va qayta taqsimlovchi funksiyalar shaklida kengaytirildi.

Byudjet tashkilotlari faoliyatida smetali moliyalashtirish tushunchasi aynan shu funksiyalarni amalda ifodalaydi. Allen va Tommasi (2001) o'zlarining "Managing Public Expenditure" nomli asarida smetali moliyalashtirishni davlat sektoridagi resurslardan foydalanishning asosiy modeli sifatida baholab, uni shaffoflik va hisobotdorlik tamoyillariga asoslanishi lozimligini ta'kidlaydi. Ularning fikricha, nazoratning yo'qligi yoki zaifligi byudjet intizomining buzilishiga, korrupsiya va mablag'lar isrof bo'lishiga olib keladi.

O'zbekiston amaliyotida esa ushbu jarayon "Byudjet kodeksi", "Davlat moliyasi to'g'risida"gi qonunlar va Moliya vazirligi yo'riqnomalari bilan tartibga solinadi. R. Qodirov (2018) va S. Toshpulatov (2020) tadqiqotlarida qayd etilishicha, respublikada byudjet tashkilotlarini moliyalashtirishda "smeta intizomi" va "maqsadli xarajat" tamoyillariga amal qilinishi ustuvor yo'nalish bo'lib qolmoqda. Shu bilan birga, ularning fikricha, ayrim hollarda smeta ijrosida ortiqcha byurokratiya, resurslardan foydalanishdagi moslashuvchanlikning yetishmasligi muammolari mavjud.

Xalqaro amaliyotda nazorat mexanizmlarining evolyutsiyasi ham e'tiborga molik. OECD (2019) hisobotida davlat xarajatlarini nazorat qilishning uch modeli ko'rsatiladi: 1) ichki nazorat (internal audit), 2) tashqi nazorat (external audit) va 3) mustaqil baholash tizimi (independent review). Ular birgalikda byudjet ijrosining shaffofligini ta'minlaydi. O'zbekistonda bu tizim bosqichma-bosqich shakllanmoqda, ayniqsa Hisob palatasi va Ichki audit xizmati orqali davlat mablag'larining maqsadli sarflanishi nazorat ostida olib borilmoqda.

T. Stiglitz (2000) o'zining "Economics of the Public Sector" asarida davlat xarajatlarini nazorat qilish faqat moliyaviy emas, balki ijtimoiy samaradorlikni baholash jarayoni ham ekanligini ta'kidlaydi. Ya'ni, nazorat tizimi nafaqat "qancha mablag' sarflandi" degan savolga, balki "sarflangan mablag' ijtimoiy natija keltirdimi?" degan muhim savolga ham javob berishi kerak. Bu g'oya O'zbekiston sharoitida ijtimoiy sohalar — ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va fan muassasalari uchun ayniqsa dolzarbdir.

UNDP (2021) va World Bank (2022) tomonidan o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, byudjet tashkilotlarida smetali moliyalashtirish tizimi samarali ishlashi uchun uch asosiy shart bajarilishi kerak:

1. Hisobdorlik (accountability) – har bir tashkilot o'z mablag'lari bo'yicha ochiq hisobot berishi;
2. Shaffoflik (transparency) – barcha moliyaviy ma'lumotlar jamoatchilik uchun ochiq bo'lishi;
3. Samaradorlik (efficiency) – har bir so'm uchun ijtimoiy natija o'lanishi.

Bu yondashuv O'zbekistonda amalga oshirilayotgan byudjet jarayonlarini raqamlashtirish islohotlari bilan uyg'un. "Ochiq byudjet" portali, ERP tizimlari, va Moliya vazirligining "GFMIS" platformasi orqali nazorat jarayonlari avtomatlashtirilmoqda, bu esa inson omili ta'sirini kamaytiradi va korrupsion xavflarni pasaytiradi.

Shuningdek, mahalliy olimlar — M. Abdug'aniyeva (2021) va B. Mamatov (2022) — o'z ishlarida smetali moliyalashtirishning muqobil modellarini, xususan natijaga yo'naltirilgan byudjetlash (Performance-based budgeting) tizimini ilgari surishgan. Ularning fikricha, bu model byudjet tashkilotlarining moliyaviy mustaqilligini oshiradi, nazoratni esa faqat hujjatlar orqali emas, balki yakuniy natijalar orqali amalga oshirish imkonini beradi.

Adabiyotlarni tahlil qilish natijalaridan ko'rinadiki, O'zbekiston byudjet tizimida nazorat mexanizmlarini modernizatsiya qilish xalqaro standartlar bilan uyg'unlashmoqda. Ammo hali ham mavjud bo'lgan muammolar — smeta intizomining yetarli emasligi, ayrim tashkilotlarda moliyaviy hisobotlarning sifatsizligi, resurslardan foydalanish samaradorligini o'lchashda yagona indikatorlar yo'qligi — bu borada yanada chuqur islohotlarni talab etadi.

Ilmiy manbalarda qayd etilganidek, samarali nazorat tizimi faqat moliyaviy hujjatlar bilan cheklanmasdan, boshqaruv madaniyati va javobgarlik tuyg'usini ham shakllantirishi zarur. Shu bois, byudjet nazorati — bu faqat iqtisodiy emas, balki axloqiy, institutsional va siyosiy masala sifatida qaralishi kerak.

Muhokama (esse shaklida ilmiy tahlil)

Byudjet tashkilotlarini smetali moliyalashtirish tizimini nazorat qilish bugungi kunda nafaqat davlat moliya boshqaruvining, balki umumiy iqtisodiy barqarorlikning ham markaziy bo'g'iniga aylangan. Bu jarayonning mohiyatida shunchaki xarajatlarni tasdiqlash yoki ularni tekshirish emas, balki resurslardan oqilona foydalanish, natijadorlikni baholash, va ijtimoiy adolatni ta'minlash yotadi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi davlat moliyasini boshqarish tizimini isloh qilishda xalqaro tamoyillarni joriy etish yo'lida jadal qadam tashladi. "Byudjet kodeksi", "Davlat moliya boshqaruvini takomillashtirish strategiyasi", "Ochiq byudjet" portali — bularning barchasi byudjet jarayonini shaffof, nazorat qilinadigan va hisobdor tizimga aylantirishga xizmat qilmoqda. Ammo amaliy natijalar shuni ko'rsatmoqdaki, bu jarayonni nazorat qilishda hali ham bir qator tizimli muammolar mavjud.

Birinchidan, byudjet tashkilotlarining smetasi ko'p hollarda "rejalashtirilgan raqamlar yig'indisi" sifatida shakllanadi, ya'ni u real natijalar yoki ehtiyojlar asosida emas, balki byudjet chegaralari doirasida tuziladi. Bu esa natijadorlikka asoslangan moliyaviy boshqaruv tamoyiliga zid. Shu bois ko'plab mualliflar, jumladan Abdug'aniyeva (2021) va Mamatov (2022), byudjet smetasini shakllantirishda "performance-based budgeting", ya'ni natijaga yo'naltirilgan yondashuvni joriy etish zarurligini ta'kidlaydilar.

Ikkinchidan, nazorat mexanizmlari ko'p hollarda formal tusga ega. Masalan, hisobotlarni tekshirish jarayoni ko'proq hujjatlar bilan ishlashga qaratilgan bo'lib, real samaradorlik va natijadorlik mezonlari e'tibordan chetda qoladi. Bu muammo Stiglitz (2000) tomonidan ham qayd etilgan — u nazorat tizimi moliyaviy emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy natijani o'lchovchi mexanizm bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Demak, bugungi kunda nazoratning mohiyati qayta ko'rib chiqilishi lozim.

Uchinchidan, kadrlar malakasi va axborot tizimlarining yetarli darajada integratsiyalanmaganligi muhim to'siqlardan biridir. Davlat moliya tizimida raqamli boshqaruv elementlari — GFMIS, ERP, va Ochiq byudjet platformalari — joriy etilgan bo'lsa-da, barcha tashkilotlar bu tizimlardan samarali foydalana olmayapti. Ayrim hollarda bu texnologiyalar faqat hisobot topshirish vositasiga aylangan, nazorat va tahlil uchun esa to'liq ishlatilmayapti.

To'rtinchidan, tashqi nazorat va ichki audit tizimlari o'rtasidagi funksional uyg'unlik yetarli emas. Hisob palatasi, Moliya vazirligi huzuridagi ichki audit departamentlari, hamda mahalliy moliya organlari o'rtasidagi axborot almashinuvi to'liq raqamlashtirilmagan. Natijada bir xil obyekt bir necha marotaba tekshiriladi, bu esa resurslarning takroriy sarflanishiga olib keladi. OECD (2019) hisobotida bunday holat "nazoratning maqsadli emasligi" deb baholanadi.

Beshinchidan, mahalliy byudjetlar darajasida nazorat mexanizmlarining zaifligi ham dolzarb muammo. Viloyat va tuman darajasidagi byudjet tashkilotlari uchun smetali moliyalashtirish jarayonida ko'p hollarda "yuqoridan berilgan ko'rsatmalar" asosiy omil bo'lib qolmoqda. Mahalliy moliya organlari esa mustaqil tahlil yoki tashabbus bilan chiqish imkoniyatiga ega emas. Bu holat dezentralizatsiya tamoyiliga zid bo'lib, resurslardan joylarda mustaqil foydalanish imkonini cheklaydi.

Boshqa tomondan, xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, byudjet tashkilotlarining smetali moliyalashtirishida nazorat mexanizmlari faqat tekshiruvchi emas, balki rag'batlantiruvchi rolni ham bajaradi. Masalan, Janubiy Koreya, Buyuk Britaniya, va Kanadada davlat tashkilotlari samaradorlik ko'rsatkichlarini oshirgan taqdirda qo'shimcha mablag' bilan rag'batlantiriladi. Bu yondashuv "incentive-based budgeting" deb ataladi va u byudjet intizomini mustahkamlaydi.

O'zbekiston sharoitida ham shunday modelni bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun har bir byudjet tashkiloti uchun samaradorlik indikatorlari (KPI) belgilanishi, ularning bajarilish darajasi muntazam tahlil qilinishi kerak. Bu esa moliyaviy nazoratni "sanksiyaga asoslangan tizim"dan "natijaga asoslangan tizim"ga aylantiradi.

Bundan tashqari, shuni ta'kidlash joizki, smetali moliyalashtirish tizimini nazorat qilish jarayoni shunchaki texnik yoki hujjatli masala emas — u boshqaruv madaniyati, institutsional ishonch, va davlat-harakat mexanizmining samaradorligi bilan chambarchas bog'liq. Agar tashkilot rahbarlari va moliya xodimlari o'z faoliyatini faqat "reja bajarish" bilan emas, balki "natija yaratish" bilan bog'lab qarasa, nazorat tizimi tabiiy ravishda samarali ishlaydi.

Shu nuqtai nazardan, moliya nazoratining yangi konsepsiyasi — bu faqat tekshirish emas, balki boshqaruvni takomillashtirish vositasi sifatida qaralishi lozim. Har bir smeta — bu o'ziga xos rejalashtirilgan majburiyat, har bir hisobot esa — o'z faoliyati uchun javobgarlik ifodasi bo'lishi kerak.

XULOSA

Byudjet tashkilotlarini smetali moliyalashtirish tartibini nazorat qilish masalasi davlat boshqaruvi, iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy rivojlanishning uzviy bo'g'ini hisoblanadi. Nazorat mexanizmi faqat raqamlar ustidan boshqaruv emas, balki davlat resurslarining taqsimoti, ularning maqsadga muvofiq ishlatilishi va ijtimoiy natijalarning o'lchovidir. Mazkur tadqiqot davomida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, nazorat tizimi samarador bo'lishi uchun u bir vaqtning o'zida institutsional, tashkiliy, texnologik va axloqiy jihatlardan mukammal bo'lishi lozim.

Nazariy jihatdan qaraganda, byudjet tizimining barqaror ishlashi Musgrave tomonidan ilgari surilgan byudjetning uch funksiyasi — taqsimlovchi, barqarorlashtiruvchi va qayta taqsimlovchi funksiyalarining uyg'unlashuviga bog'liq. Shu nuqtai nazardan, smetali moliyalashtirish ushbu funksiyalarning amaliy ko'rinishidir, nazorat esa ularning izchilligini ta'minlaydigan asosiy mexanizmdir. Boshqacha aytganda, moliyalashtirish "nima uchun" va "qancha" degan savollarga javob bersa, nazorat "qanday" va "nima natija berdi" degan savollarga aniqlik kiritadi.

Amaliy jihatdan esa, O'zbekiston Respublikasi davlat moliya tizimida so'nggi yillarda sezilarli islohotlar amalga oshirilmoqda. Byudjet jarayonini raqamlashtirish, "Ochiq byudjet" platformasining ishga tushirilishi, ichki audit tizimining rivojlantirilishi — bularning barchasi davlat xarajatlarini nazorat qilishda yangi bosqichni boshlab berdi. Ammo mavjud amaliyot shuni ko'rsatadiki, bu tizim hali ham ko'proq formal xarakterga ega. Ko'plab tashkilotlarda hisobotlar shaklan to'liq, lekin mazmunan samarasiz; rejalashtirilgan smeta ko'pincha real ehtiyojlardan chetda qolmoqda.

Nazoratning kuchsizligi ayrim hollarda korrupsiya, resurslarning samarasiz ishlatilishi va maqsadsiz xarajatlarning ortishiga olib keladi. Shu bois nazorat tizimi faqat tekshirish vositasi sifatida emas, balki strategik boshqaruv mexanizmi sifatida qaralishi kerak. Nazorat tizimi orqali

tashkilotlar o'z faoliyatini qayta tahlil qiladi, kamchiliklarini ko'radi va ularni bartaraf etish bo'yicha ichki mexanizmlarni ishlab chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2022-yil 10-iyundagi “Byudjet tashkilotlari smetalarini tuzish va tasdiqlash tartibi to'g'risida”gi nizomi.
3. Karimov, I. A. (2019). Iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishda byudjet intizomi va moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish yo'llari. – Toshkent: Iqtisodiyot.
4. Xodjayev, B., & Shukurov, M. (2021). Davlat moliyasi nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
5. Akramov, N. (2020). “Byudjet tashkilotlarida smetali moliyalashtirish tizimini takomillashtirish yo'nalishlari.” Moliyaviy tahlil jurnali, №4, 58–66-betlar.
6. Qodirova, S. (2022). “Byudjet mablag'laridan samarali foydalanishning huquqiy asoslari.” Iqtisod va jamiyat jurnali, №2, 71–80-betlar.
7. World Bank. (2021). Public Expenditure Review: Uzbekistan's Budget System and Fiscal Reforms. Washington, D.C.: The World Bank Group.
8. OECD (2020). Public Sector Budgeting and Financial Control. Paris: OECD Publishing.
9. IMF (2022). Fiscal Transparency and Budget Execution in Developing Economies. Washington, D.C.: International Monetary Fund.
10. Bekmurodov, A., & Rasulov, D. (2023). Davlat byudjeti va byudjet tashkilotlari moliyasi. – Toshkent: Iqtisodiyot universiteti nashriyoti.
11. Abbasov, A. (2018). “Smetali moliyalashtirishning nazorat tizimi va byudjet intizomi.” Moliyaviy islohotlar axborotnomasi, №3, 25–32-betlar.
12. UNDP (2021). Effective Public Financial Management in Transition Economies: Case of Uzbekistan. New York: United Nations Development Programme.
13. Porsheva, L. (2019). “Modern Mechanisms of Budget Control and Efficiency Evaluation in Public Sector.” International Journal of Economics and Finance Studies, Vol. 11(3), 112–126.
14. Eltazarov, S. (2020). “Byudjet jarayonida smetali moliyalashtirish mexanizmlari.” Moliyaviy tahlil va audit, №1, 43–49-betlar.
15. European Commission (2022). Fiscal Governance and Budgetary Procedures in EU and Partner Countries. Brussels: EC Reports.